

דתישכונע

פרשת ויגש, תש"פ, מספר 1350

מי בראש?

ארי דוד קאהן

מצד אחד, יוסף מרגיע ומאשר את יחסי המשפחה ביניהם: אני יוסף, אותו אח שמכרתם לפני שנים. הוא יוצר רגע של אינטימיות – "אני יוסף אחיכם" – אך מייד מנפץ אותו ומטיל עליהם את כל כובד המשקל של האמת הנוראה: "אשר מכרתם אותי מצרימה". אדם שמבקש להתפייס עם אחיו יכול לבחור מילים אחרות, קשות פחות, מושחזות פחות, כדי לגלות את זהותו ולהוכיחה.

"ועתה אל תעצבו ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אתי הנה כי למחיה שלחני אלקים לפניכם. כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר. וישלחני אלקים לפניכם לשום לכם שארית בארץ ולהחיות לכם לפליטה גדלה. ועתה לא אתם שלחתם אתי הנה כי האלקים וישמיני לאב לפרעה ולאדון לכל ביתו ומשל בכל ארץ מצרים" (בר' מה:ה-ז).

יוסף ממשך, ומודה לה' שהביא אותו עד הלום; ה' הוא שהוריד אותו מצרימה והעלה אותו למעמדו המרומם. באותה נשימה שבה הוא פוטר את האחים מאשמה, הוא מוחק אותם מהנרטיב, ממזער אותם לממד של כלי משחק בידי הא-ל; הם בעלי תפקיד זניח בדרמה שבה יוסף מכבב. כאשר יוסף מייחס את כל השתלשלות האירועים לרצון ה', הסב-טקסט הוא שהקב"ה מצדד עם יוסף, ולא עם האחים.

אלה אינם דברי שלום, פיוס או השלמה. כל הנאום מבטא אגוצנטריות; מתחילתו ועד סופו, הדברים גובלים בנרקסיזם, ואותה אנוכיות וחשיבות עצמית מבצבצת מתוך מילות המסר שיוסף מצווה על האחים להעביר לאביהם:

"מהרו ועלו אל אבי ואמרתם אליו כה אמר בנך יוסף שמני אלקים לאדון לכל מצרים רדה אלי אל תעמד. וישבת בארץ גשן והיית קרוב אלי אתה ובניך ובני בניך וצאנך ובקרך וכל אשר לך. וכלפליתי אתך שם כי עוד חמש שנים רעב פן תנורש אתה וביתך וכל אשר לך. והנה עיניכם ראות ועיני אחי בנימין כי פי המדבר אליכם. והגדתם לאבי את כל כבודי במצרים ואת כל אשר ראיתם ומהרתם והורדתם את אבי הנרה" (בר' מה:ט-יג).

יוסף רוצה לפני הכול להודיע ליעקב שהקב"ה נתן בידו כוח ושררה עצומים באימפריה המצרית. שוב ושוב הוא קורא ליעקב "אבי", ולא

עוד יוסף חי. האחים ניצבים זה מול זה, והעובדות כבר אינן ניתנות להכחשה. השאלה היחידה שנותרת פתוחה היא, מה יהיה טיב היחסים בין הקורבן-לשעבר לבין אלו שפשעו נגדו? מהרגע שהעלו את יוסף מן הבור והעמידו אותו לפני פרעה כדי לפתור את חלומותיו, ידע יוסף שהאחים שלו יגיעו, וזה לא יארך זמן רב מדי. הוא גם ידע שברגע שהם יגיעו, הם ישתחוו בפניו. גם חלומותיו שלו, כמו חלומות פרעה, יתגשמו בטווח הנראה לעין.

ומה יקרה אז? רק אדם אחד יוכל להחליט איך סצנת האיחוד תסתיים. יוסף אחז במושכות – לא רק של האימפריה המצרית, אלא גם של גורל אחיו. הוא, ורק הוא, יכתוב את תנאי "הסכם השלום" ביניהם – אם בכלל יהיה שלום. יוסף, ורק יוסף, יכתוב את הכללים החדשים.

כמה אפשרויות עמדו בפניו. הראשונה, ואולי הכי טבעית ואנושית: נקמה על כל מה שעבר עליו בגלל המעשה הנואל של האחים – ההשפלה, השעבוד, סכנת המוות שריחפה מעל ראשו במשך שנים והריחוק מאביו האהוב. יוסף, לשעבר עוזרו האישי של שר הטבחים – השר שלפי חלק מהפירושים ממונה על הוצאות להורג – היה ללא ספק בעל הידע, היכולת והאמצעים לגרום לאחים שלו סבל בל יתואר.

אפשרות שנייה הייתה מחילה: מחיקת העבר לטובת התחלה חדשה, ובניית מערכת יחסים אחרת ביניהם. הרי כולם כבר הפיקו לקחים; "מודה ועוזב, ירוחם". מה הטעם לחיות בעבר, לדשדש בכעס, לטבוע בעצב מחניק?

אך יוסף לא בוחר באף אחת מהאפשרויות האלה; הוא מאמץ דרך שלישית. הוא אכן מוותר על יצר הנקמה, אך אינו מבקש לבנות מערכת יחסים שוויונית עם האחים. קריאה מדוקדקת בפסוקים, וניתוח השפה המוקפדת שמתארת את מערכת היחסים החדשה, מגלים את התוכנית של יוסף, את צורת המחשבה שלו, ואת חלומותיו לעתיד.

"ויאמר יוסף אל אחיו אני יוסף העוד אבי חי ולא יכלו אחיו לענות אתו כי נבהלו מפניו. ויאמר יוסף אל אחיו גשו נא אלי ויגשו ויאמר אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אתי מצרימה" (בר' מה:ג-ד).

* הרב ארי דוד קאהן מרצה ביהדות ומנהל את התוכנית החד-שנתית לבני חו"ל באוניברסיטת בר-אילן.

כשלעצמה תמוהה, שהרי ריבון העולם יתלווה לטיול. אך ירבעם אינו מתאפק, ולמשמע התשובה שלא הוא יעמוד בראש, הוא דוחה את ההזמנה, ואת ה'.

כאשר האחים הסתכלו על יוסף, זה בדיוק מה שהם ראו. הם חשו שהשיקול הראשון, ואולי היחיד, שמעסיק את יוסף הוא האדרה עצמית. אך יוסף וירבעם אינם נשמות תאומות; כאשר יוסף נתפס בבגדיו, הוא נס החוצה, ומותר את גינוני השררה ואת החשיבות העצמית מאחור, בידי אשת פוטיפר. הוא מוותר על האפשרות של קידום מהיר ע"י אשת השר, ומשלם על כך מחיר כבד מאוד. ירבעם, לעומתו, אוחז בשררה, ובגדיו נקרעים מעליו כאשר הוא מנסה להתחמק מה'. כאן, בתמצית, מתגלה המורכבות של אישיותו של יוסף הצדיק. הוא מצליח היכן שירבעם נכשל: יוסף מתגבר על הצד האפל של אישיותו, על הנטייה ההרסנית להאדרה עצמית.

האחים לא הצליחו לראות את הצד האחר של יוסף. הם ראו רק את הצד המתרברב, המתנשא. כשם שיעקב לא השכיל להכיר בצד השלילי באישיותו של יוסף, האחים לא היו מסוגלים להכיר בצד החיובי שבו. הם היו עיוורים לחלוטין בכל הנוגע להתמודדות הפנימית של יוסף. הם לא היו מודעים לגבורה שהפגין בקרב הרוחני או לניצחונות שלו על הציצים והפיתויים שסובבו אותו. הם לא שמעו אותו מדבר עם כל מי שפגש בדרך על בורא העולם (כפי שעשה אברהם), למרות הסכנה. הם לא ידעו שהוא לא זקף לזכות עצמו את פתרון חלומות פרעה ואת הצלת מצרים. הם לא היו מודעים לשיעור קומתו האמיתי. לכן, גם כאשר יוסף נותן את נאום חייו, גם כשהוא מתחייב להניח בצד את ההיסטוריה הקשה שלהם ולפרוש את חסותו עליהם ועל משפחותיהם, הם רואים רק את אותם הצדדים באישיותו שראו תמיד; את תכונות האופי שהם תמיד תיעבו.

לאחר פטירתו של יעקב אביהם, התיעוב הופך לאימה. הם משוכנעים שיוסף ינקום בהם. למרות שבמשך 17 שנים קודם לכן הם חיו כמשפחה מאוחדת, האחים לא השתכנעו שהאיש שדואג לכל צורכיהם הוא "היוסף האמיתי". הם חשבו שאותן 17 שנים, מאז האיחוד מחדש, היו לא יותר מהפוגה בלחימה, הצגה לטובת אביהם הזקן. הם האמינו שלאחר פטירת יעקב, ינקום בהם יוסף. אחרי 17 שנה נאלץ יוסף לחזור על ההתחייבות שנתן להם כאשר חשף בפניהם את זהותו. ושוב, הוא מייחס את השתלשלות האירועים שהביאה אותו למצרים לרצון ה'.

אם מטרת הנאום המקורי של יוסף הייתה פיוס – נכשל יוסף לחלוטין. אך אם מטרתו של יוסף הייתה המחשת עליונותו – הוא הצליח מעל למצופה.

האם השסע והקיטוב – בתוך אישיותו של יוסף, ובין יוסף לאחיו – נפתרו בסופו של דבר? האם התאחו השברים אי-פעם? הפרק האחרון בסיפור חייו של יוסף הוא פרק של פיוס, של

"אבינו", ומדגיש את התהילה, הכוח והכבוד שרוחשים לו במצרים. יוסף מודיע שהוא פורש את חסותו על כל המשפחה, שיכלכל אותם ויספק להם מגורים ומענה לכל צורכיהם הגשמיים, אך הנדיבות אינה מתנת חנם. יוסף יוצר מצב של תלות מוחלטת בחסדיו; האחים ממוזערים למעמד של ילדים קטנים וחסרי כוח. הוא אינו ממנה אותם לשרים ויועצים, אינו מכניס אותם למעגלי הכוח, ואינו מאפשר להם לפרנס את עצמם בכבוד.

כאשר יוסף מדבר, מה האחים שומעים? איך הם מפרשים את דבריו, את נדיבותו? ככל הנראה, הם רואים אותו כפי שתמיד ראו אותו. הם רואים את יוסף הנרקיסיסט. כך, כאשר הם חוזרים הביתה ומבשרים ליעקב את הבשורה הגדולה, טון הדיבור שלהם הוא חד-גוני, עמום:

"וַיַּעַל מִמִּצְרַיִם וַיָּבֹאוּ אֶרֶץ כְּנָעַן אֶל יַעֲקֹב אָבִיהֶם. וַיִּגְדּוּ לוֹ לֵאמֹר עוֹד יוֹסֵף חַי וְכִי הוּא מֵשֵׁל בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפֶגַע לְבֹו כִּי לֹא הָאָמִין לָהֶם. וַיִּדְבְּרוּ אֵלָיו אֵת כָּל דְּבָרֵי יוֹסֵף אֲשֶׁר דָּבַר אֱלֹהִים וַיֵּרָא אֶת הָעֵגְלוֹת אֲשֶׁר שָׁלַח יוֹסֵף לְשֵׂאת אֹתוֹ וַתַּחֲי רוּחַ יַעֲקֹב אָבִיהֶם" (בר' מה:כה-כח).

"עוד יוסף חי, והוא מושל בכל ארץ מצרים" – אלה עובדות יבשות. כל הדיבורים של יוסף על יד ה' אינם מוזכרים כלל.

בשלב מוקדם מאוד בסיפור חייו של יוסף, הבחינו חז"ל בנטייתו לנרקיסיות, כפי שמפרש רש"י (בר' לז:ב): "והוא נַעַר – שְׁהִיָּה עוֹשֶׂה מַעֲשֵׂה נַעֲרוֹת, מִתְקַן בְּשַׁעְרוֹ, מִמְשַׁמֵּשׁ בְּעֵינָיו, כְּדִי שְׁיִהְיֶה נְרָאָה יָפָה".

הפרשנים רואים את מה שלא ראה יעקב אבינו; משהו אנוכי ואגואיסטי באישיותו המתפתחת של יוסף. כבר אז היה הוא משוכנע שנועד לגדולה, והוא נמשך לגינוני שררה.¹

בצאצאיו של יוסף, ובמיוחד במלכים של השושלת, הנטייה הזו תופסת ממדים פתולוגיים וממאירים: ירבעם מוכן להוליך דור שלם לקטסטרופה כדי לשמר את מעמדו. ביטוי חריף ביותר של אותה מחלה ממארת מצוי בדברי חז"ל אשר מספרים על דו-שיח בין האל לירבעם:

"אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרךכו הרעה" (מל"א יג:לג), מאי 'אחר'? אמר רבי אבא, אחר שתפשו הקדוש ברוך הוא לירבעם בבגדו, ואמר לו: חזר בך, ואני ואתה ובן ישי נטיל בגן עדן. אמר לו, מי בראש? אמר לו, בן ישי בראש. אי הכי – לא בעינא".

הקב"ה בכבודו ובעצמו תופש את ירבעם בבגדו – ביטוי שמקשר את ירבעם עם יוסף, סבו הגדול. הקב"ה מציע לירבעם לטייל איתו ועם משיח בן דוד בגן עדן, אך כל מה שעולה על רוחו של ירבעם היא השאלה: "מי בראש?" מי יוביל? ידו של מי תהיה על העליונה? השאלה

1 ראו רש"י לבר' לט:ו; ומח:ח.

גובר, ומנצח. את זה יוסף מעדיף, בסופו של דבר, על פני חלומותיו האחרים.

משהו מאד בסיסי השתנה ביוסף: במקום הביטחון העצמי והתעוזה, יוסף מתגלה בפעם הראשונה כפגיע. בפעם הראשונה בחייו, יוסף זקוק לעזרה של האחים, לא ככלי משחק, לא כניצבים בדרמה המפוארת של חייו שלו, אלא כאחים. כאשר הוא מודה בכך, כל מערכת היחסים ביניהם משתנה: סוף סוף, בפעם הראשונה, יש ביניהם יחס של שווים. הם נשבעים ליוסף שיביאו אותו לקבר ישראל, וברגע שהם נשבעים, הפצעים מתרפאים והשסעים מתאחים. המשפחה נעשית שלמה. סוף סוף הם נעשים אחים במובן העמוק, הרוחני והנפשי. יחד, ורק בגלל ה"יחד", הם מייסדים אומה אחת.

פרעה עתיד לשכוח את יוסף, אך אחיו, שבסופו של דבר מתייחסים אליו כאל אח, לעולם לא ישכחו אותו. האחים אשר מכרו אותו לשעבוד במצרים יחזירו אותו הביתה כאח בין אחים – יחד, לנצח.

השלמה, של איחוי הקרעים.

על ערש דווי, במילותיו האחרונות, יוסף מתחנן לאחיו ומשביע אותם שיעלו את עצמותיו ממצרים כאשר ייגאלו. מהתחינה שלו עולה כמיהה לא רק לחזור לארץ מולדתו, אלא גם למשפחתו. הוא משתוקק להיות חלק מהמשפחה, ולא חלק מהפנתאון המצרי. בין השורות ניתן להבחין בשינוי העמוק שעבר עליו. אם נקשיב במלוא הקשב כפי שהקשיבו האחים, נכיר, מן הסתם, יוסף שלא היכרנו קודם.

פרשתנו אינה ביוגרפיה של יוסף, וחלומותיו של יוסף אינם תכלית הנרטיב. המסר העיקרי הוא תחילתה של גלות ארוכה וקשה; מהפסוקים עולה הצליל של גלגלי ההיסטוריה שכבר החלו לנוע. הנפשות הפועלות הן דמויות בחלומות אחרים – חלומותיהם של אברהם, יצחק ויעקב. בני ישראל, כולל בניו של יוסף, יישארו במצרים עוד שנים רבות, אך הקב"ה יגאל אותם, וכאשר תבוא הגאולה, יוסף רוצה להיות חלק ממנה. הוא רוצה לצאת ממצרים כאח בין אחים, גם אם האחים אף פעם לא אהבו אותו, או לא הראו לו את אהבתם. בסוף חייו, משאלה אחת של יוסף משתלטת על חלומותיו האחרים; חלום האחדות "את אחי אנכי מבקש"

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף